

Педагогічний ретродосвід

УДК 37(477.65) «18/19»: 78

Розвиток музичної освіти на Єлисаветградщині (друга пол. XIX – поч. XX ст.) в історико-педагогічних дослідженнях

Оксана ФІЛОНЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Дослідження минулого вітчизняної освіти дає змогу глибше вивчити наявний історичний досвід музичної освіти і, водночас, передбачити основні тенденції її розвитку в майбутньому. Осмислення цих процесів має збагатити сучасну науку знаннями про механізми модернізації музичної освіти, вплив регіональних чинників на її ефективність. З огляду на зазначене, вважаємо доцільним здійснити історіографічний аналіз розвитку музичної освіти на Єлисаветградщині (друга пол. XIX – поч. XX ст.).

Здобуття Україною незалежності забезпечує сприятливі умови для розвитку педагогіки, національної системи освіти і виховання дітей та молоді. Успішність реформування в освітній галузі значною мірою залежить від того, як ефективно буде використано ті позитивні надбання, що базуються, передусім, на національному і регіональному педагогічному досвіді. Це спонукає до опрацювання матеріалів з історії шкільництва України в цілому і окремих її регіонах зокрема.

Вивчення музичного минулого в усій його різноманітності – актуальне завдання історико-педагогічної науки. Адже дослідження різних аспектів музично-естетичного розвитку краю у новому столітті дає змогу усвідомити власну причетність до культурно-історичного буття різних поколінь, зафіксувати у свідомості молодих громадян України свою ідентичність з народом, поповнити скарбницю світової культури.

Історію розвитку музичної освіти Єлисаветградщини описано в різних наукових працях, зокрема В. Добровольської, М. Долгіх, А. Желан, Ж. Колоскової, О. Полячок, С. Шевченка, С. Якименко та ін. Проте цілісно історію розвитку музичної освіти Єлисаветградщини (другої половини XIX – початку XX століття) ще належно не висвітлено в історіографії.

Метою статті є аналіз наукових джерел, які стосуються розвитку музичної освіти на Єлисаветградщині (друга половина XIX – початок XX століття).

Зазначимо: період другої половини XIX – початку XX століття – це час прогресивних змін та зрушень у суспільному житті України, які не могли не вплинути на розвиток системи освіти, органічною складовою якої є музична освіта. Саме в цей період створено розгалужену мережу музичних шкіл, класів і курсів, училищ, чисельні товариства.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на Єлисаветградщині система музичної освіти потребувала якісних змін як щодо структури, так і щодо її змісту.

Серед перших публікацій із зазначеної проблеми варто згадати «Исторический очерк г. Елисаветграда» (1897) [12]. Відомий громадський діяч, тодішній міський голова О. Пашутін у нарисі місцевої історії звернув увагу на питання ставлення суспільства й місцевої влади до потреб народної школи, поінформував про розвиток окремих навчальних закладів. Автор вважав значним досягненням у поступі середньої освіти відкриття Єлисаветградського земського реального училища. У публікації зазначено: «Бажаючи доставити учням час від часу художньо-виховну розвагу та залучити їх самих до активної участі, училище разом з іншими

навчальними закладами міста влаштовувало літературно-музичні ранки, на котрих виконувались хорові концертні твори, а також окремими учнями музичні та літературні номери» [12, с. 105].

Про особливості музичної освіти в різних типах навчальних закладів згадується у щорічних звітах про народну освіту в Єлисаветградському повіті, що мали переважно описово-інформаційний характер [7–10]. Річні звіти про стан освіти в Єлисаветградському повіті є першоджерельним підтвердженням того, що до питання розвитку музичної освіти в регіоні ставилися з особливою увагою.

Останнім часом опубліковано кілька праць, присвячених історичному минулому Єлисаветградщини, зокрема проблемам розвитку музичної освіти.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу монографія С. Якименко, А. Желан «Становлення та розвиток музичної освіти в Херсонській губернії (кінець XIX – початок XX століття)» (2014) [16]. У монографії системно висвітлено питання історії виникнення, становлення й розвитку музичної освіти в межах Херсонської губернії наприкінці XIX – початку XX століття; розкрито регіональні особливості музичної освіти в різних типах навчальних закладів Херсонської губернії у досліджуваній період; значну увагу приділено змісту, формам та методам музичної освіти в початкових та середніх навчальних закладах Єлисаветградщини; всебічно проаналізовано питання становлення та розвитку професійної музичної освіти в Єлисаветграді. Автори, високо поцінуючи роль земств в розвитку освіти, звертають увагу на те, що саме Єлисаветградське земство з метою підвищення науково-методичного рівня вчителів початкових шкіл у 1898 р. влаштувало короткострокові курси у місті Єлисаветграді: «Курси проходили з 24 липня по 23 серпня під керівництвом вчителя співу Олександрівської чоловічої гімназії міста Риги, випускника Петербурзької консерваторії по класу скрипки Д. Яічкова. Заняття на курсах були присвячені вивченню елементарної теорії музики та церковному співу, методиці співу, світському співу та навчанню гри на скрипці» [там само, с. 67].

У 2007 р. С. Шевченко опублікував праці «Alma mater єлисаветградських гімназисток» [14] та «Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860–1920 рр.)» [15], в яких охарактеризував систему жіночої освіти, її розвиток і реформування. Заслугою автора є те, що він фактично вперше цілісно репрезентував основні етапи становлення та розвитку найстарішого закладу з-поміж середніх навчальних закладів міста та жіночих гімназій Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. У праці «Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860–1920 рр.)» автор звертає увагу на те, що відвідування концертів, екскурсій, театральних вистав та участь в літературно-музичних ранках і концертно-просвітницьких заходах, що проводили практично в усіх навчальних закладах міста – складова естетичного виховання гімназисток.

Незважаючи на те, що в роки війни навчальний процес не було забезпечено належно через матеріальні труднощі, в гімназії здійснювали пошук шляхів щодо поліпшення матеріального становища бідних учениць. Спільно з педагогічною радою було розроблено програму учнівського музично-літературного вечора, половина збору від якого мала надійти комітету для допомоги малозабезпеченим ученицям. С. Шевченко зазначає: «11 грудня 1916 року цей вечір відбувся і був відзначений на сторінках «Голоса Юга», як такий, що з усіх учнівських вечорів пройшов з найбільшим успіхом. Хор під управлінням А. Купетіна співав колядки з опери «Черевички» Чайковського. Твори Мендельсона, Рахманінова, Римського-Корсакова, Даргомижського виконувалися як хором, так і дуетами, соло, на скрипці та роялі. Також був добре сприйнятий і перший виступ струнного оркестру, що складався з учнів жіночої та чоловічої гімназій під керівництвом студента Н. Гачинського» [15, с. 133–136].

Історико-педагогічному аналізу розвитку музичної освіти на Єлисаветградщині наприкінці XIX – першій чверті XX століття присвячено дисертаційну роботу Ж. Колоскової «Розвиток музичної освіти на Єлисаветградщині (кінець XIX – перша чверть XX ст.)» (2014) [6].

Дослідниця на основі вивчення широкого кола джерел розглянула особливості музичної освіти в різних типах навчальних закладів Єлисаветградщини: початкових (народні, земські та церковно-приходські школи), середніх (гімназії, реальне училище) та професійних (музичні школи та студії); охарактеризувала історичні та соціокультурні чинники й етапи розвитку музичної освіти Єлисаветградщини та розкрила вплив музичної освіти на розвиток культурно-просвітницького життя регіону. Особливу увагу в дослідженні приділено педагогічній діяльності Г. Нейгауза, Й. Гольденберга, Д. Яічкова. Вважаємо, що дослідження Ж. Колоскової є першим комплексним науково-теоретичним аналізом системи музичної освіти на Єлисаветградщині (кінець XIX – перша чверть XX ст.).

Певний науковий інтерес до питань розвитку музичної освіти на Єлисаветградщині виявила також дослідниця М. Долгіх [2; 3; 4]. У статті «Сторінки музичної освіти Єлисаветграда» (2009) автор розглянула розвиток музичної освіти в регіоні [4]. Особливу увагу зосереджено на педагогічних умовах, розгортанні цього процесу. Зокрема, дослідниця подає відомості про те, що у Єлисаветградському 2-класному дівочому училищі до виховання музичних смаків у дівчат ставилися досить ретельно: гімназистки постійно відвідували концертні гастролі естрадних та оперних знаменитостей, а до навчальної програми закладу було введено уроки танців та музичні заняття. Зазначено, що у гімназії впродовж тривалого часу викладав музикант-професіонал А. Купетін. Під його керівництвом дівчата тричі на тиждень співали в хорі, а вихованки педагогічного

класу (8 класу) ще й вивчали теорію музики та займалися вокалом [4, с. 140].

У розвиток означеної проблеми М. Долгих опублікувала працю «Етапи становлення струнної виконавської школи на Єлисаветградщині» (2009), в якій фактично вперше визначено основні етапи онтогенезу мистецького руху на Єлисаветградщині, представлено узагальнено-хронологічну періодизацію динаміки розвитку музичного виконавства та художньо-естетичні орієнтири регіональної композиторської творчості [2].

Дослідниця стверджує, що у другій половині XIX ст. вже закладено підвалини музичної освіти в заснованій у Єлисаветграді школі полкових регентів, у якій скрипку вважали профільним інструментом. Методична система виховання, започаткована єдиним викладачем – композитором і капельмейстером-аматором П. Воротніковим – базувалася на «співі сольфеджій, навчанні початкових правил музики до гри на скрипці і потім вивчення гармонії» [2].

У праці звертається увага на те, що на початку XX ст. музичне виховання в ланках загальноосвітнього циклу – гімназіях, училищах – орієнтують саме на специфічні особливості скрипки. Зазначається, що найактивніше класи гри на струнних інструментах функціонували при Єлисаветградському земському реальному училищі: «із 13 учнів, які брали додаткові уроки музики в 1908 році, на скрипці навчалося 9 осіб, на віолончелі – 1. Приблизно в 1903 році на базі цього навчального закладу було організовано струнний оркестр під орудою скрипаля, вихованця Празької консерваторії І. Янделя, до репертуару якого входили: «Сон літньої ночі» Ф. Мендельсона, «Andante amoroso» Sivorie» [там само, с. 97].

Також дослідниця зазначає, що завдяки ініціативі відомого скрипаля, композитора та педагога Г. Гершфельда такі предмети як музика та спів викладали в Бобринецькому повітовому училищі (1907–1916) та в Бобринецькій чоловічій гімназії (1918–1923). М. Долгих звертає увагу на активну участь Г. Гершфельда в організації різноманітних концертних програм у місті, що неабияк, на думку автора, сприяло розвитку музичної культури Бобринця. У бобринецький період життя й творчості митець створив «Пісню без слів» (1914) для струнного квартету, Варіації (1912) для скрипки та фортепіано, збірку етюдів для початківців-скрипалів та віолончелістів [там само, с. 97].

У публікації М. Долгих розглянуто педагогічні аспекти діяльності Й. Гольденберга. Зокрема, зосереджено особливу увагу на основних сферах діяльності започаткованої ним 1923 року в Єлисаветграді «Музичної студії імені О. Шевчика» – єдиного місцевого музичного закладу, офіційно затвердженого державними органами – Окрпрофобром та Окрполітпросвітом. Головну мету школи була зафіксовано в Проекті статуту, розробленому Й. Гольденбергом – залучити народні маси до вищих цінностей європейської

культури, дати академічну освіту кожному, хто цікавиться мистецтвом. Студію планували для підготовки кадрів з обслуговування концертів, пролетарських шкіл і народних аудиторій. Заклад відвідували представники демократичних прошарків населення, вихідців із робітників, вихованці дитбудинків, інтернатів, багатодітних родин [там само, с. 98].

Дослідниця зазначає, що курс викладання в Музичній студії охоплював не лише профільну скрипку. Згідно із системою освіти, утіленою Й. Гольденбергом у власному навчальному закладі, проводили курс допоміжних предметів, серед яких – елементарна теорія музики, сольфеджіо, музичний диктант та епізодичні лекції з історії музики, уроки колективного слухання [там само, с. 99].

Окремий інтерес становить публікація Ф. Нікітіна «Гімназія» (1991) [11]. У статті ґрунтовно охарактеризовано особливості музичної освіти в Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії, заснованій 1879 року. Звертається увага на те, що важливим засобом вирішення проблеми формування та розвитку музичної культури учнів були літературно-музичні вечори, концерти, які проводили як безпосередньо в гімназії, так і на культурно-просвітницьких заходах міста, зокрема на лекціях безкоштовних народних читань.

Дослідник високо оцінює гімназійний хор навчального закладу. Викладачами музики та співів і керівниками хору в різний час працювали музиканти-професіонали М. Фуга, А. Купетін, Ф. Житкевич, П. Римський-Корсаков та С. Цодіков. Виконавський репертуар хорового колективу чоловічої гімназії охоплював твори П. Турчанінова, М. Бахметєва, О. Верстовського, Г. Генделя та Г. Ломакіна.

У вказаній публікації звертається увага на рівень виконавської майстерності гімназистів. На підтвердження наведено замітку з газети «Голос Юга» від 9 березня 1903 р., в якій згадується про вечір, проведений спільно учнями реального училища, чоловічої та жіночої гімназій. Об'єднаний хор чоловічої та жіночої гімназій виконав «Хор і танці селянок» з опери П. Чайковського «Евгеній Онегин», а ансамбль скрипалів змішаного складу гімназій під супровід фісгармонії та роялю – «Прелюдію» Й. Баха. Дослідник зазначає, що такі спільні концерти були непоодинокими: «В подальшому ми ще зустрічаємо згадки про сумісні концерти, як це було 14 листопада 1916 р. в залі дворянського зібрання, коли відбувся вечір, збір від якого надійшов до фонду стипендій дітям. До його програми увійшли твори П. Чайковського «Многия лета» та «В церкви», а також і ціла низка українських пісень «Реве та стогне Дніпр широкий», «Пливе човен» та ін.» [11, с. 3–5].

Короткий огляд музичної освіти на Єлисаветградщині здійснила у своїй публікації «Виховання дівчат у початкових і середніх школах Півдня України в другій половині XIX на початку XX століття» В. Добровольська (2007) [1]. На основі архівних матеріалів досліджено особливості виховання дівчат у початкових і середніх школах Півдня України

в другій половині XIX – на початку XX століття та фрагментально подано відомості про те, як учениці Вознесенської жіночої гімназії у 1902–1903 навчальному році проводили свій позашкільний час: «... вони ходили на екскурсію (відвідали Маріїн гай), де відпочивали і одночасно розглядали флору і фауну даної місцевості, були на концерті скрипаля Я. Гурвича та на читаннях про Архангельський край, прослухали лекцію про будову фонографа і грамофона з виконанням низки вокальних і музичних творів на грамофоні та ін.» [1, с. 18].

Дослідниця доходить висновку, що на початку XX століття виховний процес середньої школи охоплював музично-естетичне виховання, пов'язане з діяльністю прогресивно налаштованих діячів культури. Зокрема, програма вечорів Вознесенської жіночої гімназії передбачала як сольні, так і хорові виконання музичних творів, гру на музичних інструментах творів Л. Бетховена, П. Чайковського, В. Моцарта, А. Рубінштейна. Також дівчата виконували вірші, уривки з балад і байки дозволених цензурою письменників [1, с. 18].

У публікації А. Желан «Постать вчителя музичних дисциплін в історії педагогіки півдня України II половини XIX – початку XX століття» (2015) [5] висвітлено стан музичної освіти в Херсонській губернії в зазначений період та акцентовано на педагогічній майстерності та вимогах до вчителя музичних дисциплін того часу, розглянуто особливості викладання предметів «Спів», «Музика» у початкових та середніх навчальних закладах губернії. На основі аналізу А. Желан стверджує, що тогочасна загальна музична освіта, яку надавали в середніх і деяких початкових навчальних закладах, здійснювалася на достатньо високому рівні завдяки професійній роботі викладачів. Дослідниця зосереджує увагу на короткій інформації про стан музичної освіти в одному з найкращих навчальних закладів Херсонської губернії – Єлисаветградському ремісничо-грамотному училищі, відкритому 1867 року: «Вчитель співу училища (прізвище невідоме) використовував у своїй роботі професійні педагогічні принципи. Він ділив учнів на уроках на групи. Вирішальне значення, мабуть, мав індивідуальний підхід до вихованців: до першої групи включався весь підготовчий клас з метою ознайомлення з музичними здібностями кожної дитини; у другій групі навчалися хлопчики 1-го і дівчата 1-го, 2-го класів з найменш розвинутим слухом і слабкими голосами, котрі потребували особливої підтримки з боку музиканта-педагога; третю групу складали найкращі співаки – хлопчики 2-го класу та старші за віком дівчатка, які добре володіли вокалом і вміли читати ноти. Розучувалися з учнями як церковні (одно-, дво-, триголосні) твори, так і твори світського характеру» [5]. Про високий співацький рівень учнів училища засвідчує той факт, що спеціально для цього хору П. Ніщинський написав музичну п'єсу «Вечорниці».

Історіографічний огляд досліджуваної проблеми дає змогу стверджувати, що нині відсутні такі

наукові дослідження, в яких було б системно і сповна проаналізовано історіографію розвитку музичної освіти Єлисаветградщини означеного періоду. Дослідження засвідчує доцільність подальшого вивчення наукових напрацювань про розвиток музичної освіти регіону.

Література

1. *Добровольська В. А.* Виховання дівчат у початкових і середніх школах Півдня України в другій половині XIX – на початку XX століття / В. А. Добровольська // Таврійський вісник освіти: науково-методичний журнал. – Х., 2007. – №1 (17). – С. 12–21.
2. *Долгіх М.* Етапи становлення струнної виконавської школи на Єлисаветградщині / М. Долгіх // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: 36. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – Вип. 9. – С. 94–99.
3. *Долгіх М.* Музична освіта в Єлисаветграді наприкінці XIX – початку XX ст. / М. Долгіх // Матеріали з історії музичної культури Єлисаветградщини. – Кіровоград, 1996. – С. 6.
4. *Долгіх М.* Сторінки музичної освіти Єлисаветграда / М. Долгіх // Культурно-освітні процеси краю у XXI столітті. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції. – Кіровоград: ПП Поліграф-Терція, 2004. – С. 140.
5. *Желан А.* Постать вчителя музичних дисциплін в історії педагогіки півдня України II половини XIX – початку XX століття / А. Желан [Електрон. ресурс] – Режим доступу: www.kspu.kr.ua/.../3573-postat-vchytelya-muzychnykh-dys... – Назва з екрана.
6. *Колоскова Ж. В.* Розвиток музичної освіти на Єлисаветградщині (кінець XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ж. В. Колоскова; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2014. – 20 с.
7. *Краткий отчет о состоянии Елисаветградской общественной женской гимназии за 1902 год // Общій отчет Елисаветградской уездной земской управы за 1902 г. – Елисаветград, 1903.*
8. *Краткий отчет о состоянии Елисаветградской общественной женской гимназии за 1905 год // Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1905 году: приложения. – Елисаветград: Тип. Гольденберга, 1906. – С. XXXI – XXXVII.*
9. *Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1910 году. – Елисаветград: Тип. Елисаветградського земства, 1911. – 80 с.*
10. *Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1913 году. – Елисаветград: Тип. Елисаветградського земства, 1914. – 79 с.*
11. *Нікітін Ф.* Гімназія / Ф. Нікітін // Народне слово. – 1991. – 13 вересня. – С. 3–5.
12. *Пашутин А. Н.* Исторический очерк г. Елисаветграда (печатається по изданию 1897 г.) / А. Н. Пашутин. – Кіровоград, 1992. – 176 с.
13. *Полячок О.* Музична освіта в Єлисаветграді наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Полячок // Матеріали з історії музичної культури Єлисаветградщини. – Кіровоград, 1996. – С. 3–5.

14. Шевченко С. І. Alma mater елісаветградських гімназисток / С. І. Шевченко. – Кіровоград: ВО «Акорд», 2007. – 196 с.
15. Шевченко С. І. Старі стіни: Елісаветградська громадська жіноча гімназія. 1860–1920 рр. [Текст] / С. І. Шевченко; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2007. – 179с.
16. Якименко С. І. Становлення та розвиток музичної освіти в Херсонській губернії (кінець XIX – початок XX століття) [Монографія] / С. І. Якименко, А. В. Желан. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 240 с.

Clarified the role and place of Elisavetgrad educational institutions in the development of music education. The influence of musical education on the development of cultural-educational life of the region. Further development have been acquired the analysis and systematization of research on this issue.

Keywords: historiography, Elisavetgrad region, musical education, schools, process of study.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Об'єднуймося навколо України!

Анонції

Оксана ФІЛОНЕНКО

Розвиток музичної освіти на Елісаветградщині (друга пол. XIX – поч. XX ст.) в історико-педагогічних дослідженнях

У статті проаналізовано історико-педагогічні джерела вітчизняних науковців, у яких розкрито питання музичної освіти Елісаветградщини в період другої половини XIX – початку XX століття. З'ясовано роль елісаветградських навчальних закладів у розвитку музичної освіти. Розглянуто вплив музичної освіти на розвиток культурно-просвітницького життя регіону. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень з означеної проблеми.

Ключові слова: історіографія, Елісаветградщина, музична освіта, навчальні заклади, освітній процес.

Оксана ФІЛОНЕНКО

Развитие музыкального образования на Елисаветградщине (вторая пол. XIX – нач. XX в.) в историко-педагогических исследованиях

В статье представлен анализ историко-педагогических источников отечественных учёных, в которых раскрываются вопросы музыкального образования Елисаветградщины в период второй половины XIX – начала XX века. Определена роль учебных заведений Елисаветградщины в развитии музыкального образования. Рассмотрено влияние музыкального образования на развитие культурно-просветительской жизни региона. Дальнейшего развития приобрели анализ и систематизация исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: историография, Елисаветградщина, музыкальное образование, учебные заведения, образовательный процесс.

Oksana FILONENKO

The development of the musical education in Elisavetgrad region (second half of the XIX – the beginning of the XX century) at the historical and pedagogical studies

The article analyzes the historiographical sources, which presents issues of musical education in Elisavetgrad during the second half of the XIX – the beginning of the XX century.

«Ми маємо об'єднатися навколо України!», – заявив Леонід Кравчук, перший всенародно обраний Президент України на відкритій дискусії «1 грудня 1991 року, український референдум: уроки історії для майбутнього», яка відбулась у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова у 26 річницю Всеукраїнського референдуму 1991 року. «І це символічно, – наголосив ректор університету Віктор Андрущенко, – бо ми є педагогічним університетом, а отже, наші студенти працюють з молодим поколінням – майбутнім України. І від того, що вони отримають і почують (у тому числі і на таких заходах) залежить, що вони передадуть своїм учням. І наша дискусія насправді сьогодні не закінчується. Вона переноситься до студентських аудиторій, а потім і до учнівських класів».

У дискусії взяв участь Віктор Ющенко, Президент України у 2005–2010 роках та голова Наглядової ради НПУ імені М. П. Драгоманова. В. Ющенко, звернувшись до аудиторії, пояснив: для того, щоб сідати за стіл переговорів і щось вирішувати, нам необхідно мати чіткий план розвитку країни з означеними векторами, а доти ми будемо залишатися у такому стані.

Модератори заходу – ректор НПУ імені М. П. Драгоманова Віктор Андрущенко та президент Міжнародного центру Балтійсько-Чорноморських досліджень і консенсусних практик Ірина Верещук. У своїх виступах вони наголосили на тому, якою справді важливою була тогочасна подія, що збрала нині студентство, наукову еліту України, очільників української держави та людей, які мали безпосереднє відношення до неї, у залі педагогічного ВНЗ.

За інф. прес-служби НПУ імені М. П. Драгоманова